

Rafał Łatka

Droga do ustawowego uregulowania osobowości prawnej Kościoła katolickiego w Polsce "ludowej"

Colloquium nr 4, 99-126

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rafał Łatka

Uniwersytet Papieski im. Jan Pawła II w Krakowie

DROGA DO USTAWOWEGO UREGULOWANIA OSOBOWOŚCI PRAWNEJ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE „LUDOWEJ”

STRESZCZENIE

Droga do ustawowego uregulowania osobowości prawnej Kościoła katolickiego w Polsce „ludowej” była niezwykle kręta i miała swoją burzliwą historię. W swojej analizie przedstawiam w jaki sposób doszło do uchwalenia tzw. „ustaw majowych” oraz wpisuję ten proces w całość relacji państwo – Kościół w dekadzie lat osiemdziesiątych XX wieku.

Jak udowadniam w swojej analizie, sposób prowadzenia prac nad ustawowym uregulowaniem osobowości prawnej Kościoła katolickiego zależał bezpośrednio od stanu relacji wzajemnych, a przede wszystkim od aktualnych w danym okresie koncepcji polityki wyznaniowej władz, które w ostatniej dekadzie istnienia PRL miały zmienny i dwoisty charakter.

Słowa kluczowe:

Kościół, negocjacje, władze, opozycja.

Współczesne ustawodawstwo określające relacje państwo – Kościół w Polsce opiera się w pewnej mierze na ustawach uchwalonych jeszcze w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Droga do ich uchwalenia była niezwykle kręta. Na ten temat genezy uchwalenia tzw. „ustaw majowych” powstała już obszerna literatura, mająca charakter zarówno historyczny,

prawniczy, jak i wspomnieniowy¹. Celem poniższej analizy nie jest odtwarzanie ustaleń innych autorów, lecz wpisanie drogi, jaką prowadziła do uchwalenia „ustaw majowych” w całość relacji państwo – Kościół w ostatniej dekadzie istnienia PRL. Zasadniczo będę starał się udowodnić tezę, iż sposób prowadzenia prac nad ustawowym uregulowaniem osobowości prawnej Kościoła katolickiego zależał bezpośrednio od stanu relacji wzajemnych, a przede wszystkim od aktualnych w danym okresie koncepcji polityki wyznaniowej władz, która, jak udowaśniałem w wielu swoich publikacjach, miała w dekadzie lat osiemdziesiątych zmienny i dwoisty charakter². Owa zmienność i dwoistość w sposób bezpośredni rzutowała na kształt dialogu i prac podejmowanych w celu dokonania ustawowej regulacji pozycji Kościoła w PRL.

Moja analiza składa się z czterech części. W pierwszej z nich przedstawię w syntetyczny sposób kształt relacji państwo – Kościół w okresie komunistycznej dyktatury, ze szczególnym uwzględnieniem dekady lat osiemdziesiątych. Tego typu zarys pozwoli uchwycić jak skomplikowanym problemem w okresie istnienia PRL była kwestia ustawy o osobowości prawnej Kościoła katolickiego. Następnie przejdę do przedstawienia trzech faz prowadzących ostatecznie do uchwalenia tzw. „ustaw majowych”. Pierwsza z nich to okres 1980–1983, gdy relacje wzajemne kształtowały się w spo-

¹ Zob. szerzej, G. Rydlewski, *Geneza i tryb przygotowania ustawodawstwa wyznaniowego w Polsce w 1989 r.*, [w:] B. Górowska, G. Rydlewski, *regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce*, Warszawa 1992, s. 205; A. Stelmachowski, *W drodze do regulacji stosunków między państwem a Kościołem (1980–1989)*, [w:] *Z papieżem przez dzieje. W osiemdziesięciolecie wskrzeszenie Nuncjatury Apostolskiej w Polsce*, (red.) W. Adamczewski, Warszawa 2000; Tenże, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, [w:] *Społeczeństwo – państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16 VI 2000*, (red.) A. Kawęcki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 114-119; J. Dziobek- Romański, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego w latach 1944–1989*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, (red.) A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 145-178; A. Orszulik, *Czas przełomu. Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981–1989*, Warszawa – Ząbki 2006; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy, dyskusje, postulaty*, (red.) D. Walencik, Katowice – Bielsko-Biała 2009, s. 11-26; K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, (red.) R. Łatka, Kraków 2012, s. 118-120.

² R. Łatka, *Polityka władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, praca doktorska obroniona w INPiSM UJ; Tenże, *Zmienna amplituda stosunków państwo – Kościół katolicki w Polsce w PRL w latach 80 XX w.*, „Res Historica” 2015, nr 39, s. 225-256.

sób poprawny, gdyż władze planowały wykorzystać Kościół do pacyfikowania nastrojów społecznych – okres ten stał pod znakiem intensywnych prac nad ustawą regulującą osobowość prawną Kościoła. Drugi z nich to lata 1984–1986, stojący pod znakiem napięcia w relacjach wzajemnych spowodowanego zaostrzeniem polityki wyznaniowej władz, a czego jednym z efektów było zawieszenie prac nad prawnym uregulowaniem stosunków wzajemnych. Ostatni z analizowanych okresów to lata 1987–1989, etap bezpośrednio poprzedzający uchwalenie tzw. „ustaw majowych” i transformację ustrojową.

Kształt relacji państwo – Kościół katolicki w latach 1944–1989

Po II wojnie światowej Związek Sowiecki zaczął wprowadzać w państwach Europy Środkowo-wschodniej model ustrojowy w relacjach państwo – Kościół wprost zaczerpnięty ze sposobu ukształtowania tych relacji w systemie sowieckim. Państwo komunistyczne było oparte na monizmie ideologicznym w ujęciu marksistowsko-leninowskim. Odznaczał się on wrogością wobec religii, jako zjawiska społecznego blokującego „postęp i budowę lepszej przyszłości na ziemi”³. Do ustaw o randze konstytucyjnej wspomnianych państw wprowadzono zasadę rozdziału między państwem a Kościołem⁴. Naśladowano również sposób działania władz sowieckich, jeśli chodzi o działalność antykościelną⁵. Jak słusznie zauważył Włodzimierz Bernacki dla polskich komunistów, którzy swoją działalność rozpoczęli przed 1945 r., stanowisko Lenina w sprawie religii uznawano za wręcz „kanoniczne”⁶. Po zakończeniu wojny ich antyreligijne i antykościelne stanowisko rozwinęli młodzi adepci tej ideologii tacy jak Leszek Kołakowski⁷. Podobnie ideologicznie uwarunkowane stanowisko prezentowano również w kolejnych

---

³ J. Krukowski, *Kościół i państwo. Postawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 75.

⁴ Tamże, s. 77; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 11-19.

⁵ *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego*, (red.) J. Marecki, Kraków 2011.

⁶ W. Bernacki, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, s. 20.

⁷ L. Kołakowski, *Szkice o filozofii katolickiej*, Warszawa 1955.

latach⁸, aż do początków transformacji ustrojowej⁹.

W Polsce powojennej Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej w 1945 r. zerwał konkordat z 1925 r., uznając go za nieobowiązujący z winy Kościoła. Mimo pozostawania w mocy rozwiązań przyjętych w konstytucji marcowej jej przepisy dotyczące sfery wyznaniowej nie były przestrzegane¹⁰. Konstytucja PRL przyjęta w 1952 r. wolność wyznania gwarantowała tylko formalnie. Podobnie było z zasadą rozdziału państwa od Kościoła, gdyż analogicznie, jak w modelu sowieckim, władze rościły sobie prawo do ingerowania w uprawnienia i działalność strony kościelnej. Pomimo, że wspomniana konstytucja zapowiadała uregulowanie pozycji prawnej w formie dwustronnej umowy, to przez cały okres PRL nie doszło do jej zawarcia¹¹. Ze względu na polską specyfikę uwarunkowaną siłą Kościoła, jednolitością wyznaniową społeczeństwa oraz odmiennością kulturową, wprowadzanie modelu separacji wrogiej opartej na założeniach sowieckich było zadaniem niezwykle trudnym dla polskich komunistów. Z tego względu stosowano wobec Kościoła metodę tzw. odcinkowej konfrontacji nazywanej też „metodą salami”¹². Działania władz warunkowane były względami zarówno doktrynalnymi jak i utylitarnymi. Jak trafnie podkreśla wspomniany już wyżej Bernacki: „W okresach stabilizacji systemu, a więc w momentach, gdy przywódcy czuli się niezagrożeni, ciesząc się silną pozycją polityczną,

⁸ Wspomnieć należy przede wszystkim o następujących mających ideologiczny charakter publikacjach dot. polityki wyznaniowej w PRL: *Polityka wyznaniowa. Wykłady podstaw nauk politycznych*, Poznań 1968; W. Mysłek, *Kierownictwo Kościoła rzymskokatolickiego wobec Polski Ludowej 1944–1969*, Warszawa 1970; Tamże, *Polityka wyznaniowa Polski ludowej (przesłanki i realizacja)*, Warszawa 1970; *Polityka wyznaniowa: tło, warunki, realizacja*, (red.) W. Mysłek, M. T. Staszewski, Warszawa 1975; J. Godlewski, *Obywatel i religia. Wolność sumienia w PRL*, Warszawa 1977; J. Majchrowski, *Polityka wyznaniowa*, Kraków 1980; S. Markiewicz, *Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981; K. Kąkol, *Kościół w PRL. Elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985.

⁹ Jak wynika z moich badań dot. polityki władz PRL wobec Kościoła w województwie krakowskim jeszcze w latach 1988–1989 publikowano na łamach prasy ideologiczne artykuły dotyczące stosunków państwowo-kościelnych odwołujące się do nauk klasyków marksistowskich. Zob. np. W. Mercik, *Lenin o religii*, „Gazeta Krakowska” z 6-7 VIII 1988; Tamże, *Engels o genezie chrześcijaństwa*, „Gazeta Krakowska” z 28-29 I 1989.

¹⁰ K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 117.

¹¹ H. Misztal, *Historia relacji państwo-kościół w Polsce*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 29-31. Na temat uwarunkowań prawnych w ramach, których funkcjonował Kościół w PRL; zob. szerzej J. Krukowski, *Kościół i państwo. Postawy relacji prawnych*, s. 233-253; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 161-209.

¹² A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995, s. 7.

starali się w praktyce ustrojowej realizować wszystko to, co dyktowała im doktryna. W momentach niepewności, w sytuacji braku powszechnego wsparcia społecznego, komuniści skłonni byli do kompromisów”¹³.

W dekadzie lat osiemdziesiątych stosunki między władzami PRL a Kościołem miały zmienny charakter. Wynikało to z podejścia komunistycznych dygnitarzy do relacji z tą instytucją, która miała bezpośredni związek z sytuacją społeczno-polityczną PRL. Powstanie „Solidarności” w 1980 r. spowodowało przeniesienie zainteresowania władz ze zwalczania duchowieństwa na kontrolę nad nowopowstałym związkiem. Doprowadziło również do istotnych zmian w polityce władz wobec Kościoła i liberalizacji wielu jej kluczowych elementów¹⁴. Do intensywnego zwalczania Kościoła powrócono po negatywnej ocenie przebiegu drugiej pielgrzymki Jana Pawła II do PRL w 1983 r.¹⁵. Okres ten trwał do przełomu lat 1985/1986. Nastąpił wtedy powrót do niektórych elementów wrogiej wobec niego polityki z poprzednich dekad. Jako jego kres można traktować rozpoczęcie rozmów przygotowawczych do trzeciej pielgrzymki papieskiej do kraju. Ostatni okres istnienia PRL stał pod znakiem realizowania koncepcji „współdziałania” z Kościołem, której głównym autorem był Wojciech Jaruzelski¹⁶. Jej efekty nie okazały się dla twórcy stanu wojennego korzystne, bowiem wraz z biegiem czasu pozycja Kościoła w stosunkach z władzami rosła, a znaczenie ekipy rządowej przez niego kierowanej stopniowo słabła¹⁷.

---

¹³ W. Bernacki, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, dz. cyt., s. 23; Por. J. Eisler, *Hierarchie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968, 1970 r.*, [w:] *Spółczesność – państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16 VI 2000*, s. 34-40; Tenże, *Polskie miesiące czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.

¹⁴ J. Żaryn, *Kościół wobec NZZ „Solidarność”*, [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005, s. 65-85; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 373-442.

¹⁵ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 535-537; R. Łatka, *Antykościelny zwrot w polityce wyznaniowej władz PRL po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II na przykładzie województwa krakowskiego*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, (red.) Ł. Kamiński, J. Szumski, w druku.

¹⁶ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004, s. 88-89.

¹⁷ R. Łatka, *Zmienna amplituda stosunków państwo – Kościół katolicki w Polsce w PRL w dekadzie lat osiemdziesiątych*.

Reaktywacja Komisji Wspólnej – intensywne prace nad ustawą o osobowości prawnej Kościoła

Zmiany, jakie przyniósł sierpień 1980 r. przyczyniły się również w znaczący sposób do korekty polityki wyznaniowej władz. Jednym z jej istotnych elementów było reaktywowanie zawieszonych Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski¹⁸. Stała się ona forum, na którym omawiano istotne kwestie dot. nie tylko relacji wzajemnych, ale również sytuacji społeczno-politycznej. Przez pierwsze trzy lata jej funkcjonowania obrady Komisji przynosiły konkretne dla obu stron efekty. Wynikało to w zasadniczej mierze z podejścia władz, które w latach 1980–1983 traktowały Kościół jako najistotniejszego partnera społecznego, partnera – co warto podkreślić – w pełni przewidywalnego oraz niezainteresowanego eskalacją napięcia w kraju¹⁹. Władze wykorzystywały tego typu podejście starając się przy pomocy autorytetu Kościoła pacyfikować nastroje społeczne. Konflikt z biskupami i duchowieństwem nie był wtedy władzom na rękę i z tego też względu postanowiono zrezygnować z intensywnego zwalczania Kościoła. Liberalizacja miała jednak swoje wyraźnie wytyczone granice, określone przez pryncypia ideologiczne i założenia ustrojowe²⁰.

Pierwsze posiedzenie odnowionej Komisji Wspólnej odbyło się 24 września 1980 roku. W tym spotkaniu udział wzięli: ze strony kościelnej – kard. Franciszek Macharski, abp Jerzy Stroba, sekretarz Episkopatu bp. Bronisław Dąbrowski i ks. Jerzy Orszulik, ze strony rządowej – Kazimierz Barcikowski, Witold Lipski, Jerzy Kuberski i Aleksander Merker. Sekretarzami Komisji zostali ks. Orszulik i A. Merker. Jak warto wyraźnie podkreślić, większość z jej członków już się znała z wcześniejszych kontaktów i przeważali wśród przedstawicieli obydwu stron osoby o nastawieniu pragmatycz-

---

¹⁸ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012, s. 78-82; R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, [w:] *Miejsce i rola opozycji w systemach autorytarnych i demokratycznych*, (red.) K. Kowalik, M. Kluzik, Kraków 2013, s. 45-46. Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, Warszawa 1998, s. 276-278.

¹⁹ AAN KC PZPR LII/205 Wydział Społeczno-Prawny sektor ds. polityki wyznaniowej i narodowościowej, k. 22, Materiał Wydziału Administracyjnego dot. polityki wyznaniowej do sprawozdania KC na IX Zjazd PZPR, 17 VI 1981.

²⁰ AAN KC PZPR LI/74 Wydział Administracyjny, Polityka wyznaniowa 1977–1981, k. 9, Stosunki między Państwem i Kościołem, 1 VI 1981; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, dz. cyt., s. 351-372.

nym²¹. Efektem pierwszego posiedzenia było uregulowanie statusu prawnego domów zakonnych. Drugim istotnym ustępstwem strony rządowej było umożliwienie dystrybucji na terenie kraju polskiego wydania „L' Osservatore Romano”. Bardzo dobrze podejście władz do Kościoła w tym czasie oddają słowa Kazimierza Barcikowskiego: „Rząd zrobi wszystko, w granicach zdrowego rozsądku, aby doprowadzić do dalszych pozytywnych rezultatów”²².

W ramach Komisji powołano również kilka zespołów roboczych, zajmujących się różnorodnymi kwestiami, na czele z najważniejszym – roboczym zespołem legislacyjnym, który miał wypracować ustawę przyznającą osobowość prawną Kościołowi²³. Zasiadali w nim wybitni znawcy prawa wyznaniowego. Ze strony Kościoła do zespołu weszli: bp. Józef Glemp jako współprzewodniczący²⁴, ks. dr Jan Chmiel jako sekretarz, ks. Alojzy Orszulik, ks. prof. Marian Żurowski, prof. Andrzej Stelmachowski. Od strony rządowej w skład zespołu wchodził: prof. Adam Łopatka jako współprzewodniczący²⁵, prof. Michał Pietrzak, Aleksander Merker – dyr. generalny UdsW oraz Bogusław Skręta²⁶. Jak wynika z relacji Andrzeja Stelmachowskiego: „Ustalono, że produktem finalnym prac zespołu będą dwa projekty: 1/ projekt wspólnej deklaracji Rady Państwa i Konferencji Episkopatu Polski obejmujący zasady relacji wzajemnych stosunków Państwa i Kościoła katolickiego w Polsce, 2/ projekt ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polsce, określającej rozwiązania szczegółowe

---

²¹ Zob. szerzej, K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 277; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 79-82; R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, s. 46.

²² AAN, UdSW, 115/3, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu z dnia 24 IX 1980; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 459; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 357.

²³ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 114-115; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 20-21; K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 118.

²⁴ W momencie, gdy bp Glemp objął stanowisko prymasa w roli współprzewodniczącego zastąpił go bp Zygmunt Kamiński.

²⁵ Po powołaniu Adama Łopatki na stanowisko ministra-kierownika UdsW w roli współprzewodniczącego zastąpił go prof. J. Jodłowski, oraz dokooptowano do zespołu dawnego kierownika UdsW prof. Kazimierza Kąkola.

²⁶ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 115; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*.

dotyczące poszczególnych zagadnień. Załącznikiem do niej miał być statut Duszpasterstwa Wojskowego²⁷.

Pierwsze posiedzenie wspomnianego zespołu odbyło się jednak dopiero pięć miesięcy później, 23 marca 1981 r.²⁸. Zgodę władz na podjęcie negocjacji na temat pozycji prawnej Kościoła należy traktować jako czytelny sygnał zmian w polityce wyznaniowej, w kierunku jej znaczącej liberalizacji. Jej kreatorzy tego typu ustępstwa traktowali jako cenę, którą warto zapłacić za zdystansowaną wobec „Solidarności” postawę Kościoła. Jak więc wyraźnie widać rozpoczęcie negocjacji, które ostatecznie doprowadzą do uchwalenia ustaw majowych, wynikało wprost z kalkulacji politycznych władz.

Tematyka uregulowania prawnego relacji wzajemnych powracała w czasie kolejnych posiedzeń Komisji, jednakże bez konkretnych efektów. W tym czasie bowiem, w czasie obrad tego gremium, koncentrowano się głównie na napiętej sytuacji społeczno-politycznej²⁹ oraz tragicznych dla Kościoła wydarzeń z maja 1981 r.: zamachu na Jana Pawła II oraz chorobie i śmierci prymasa Stefana Wyszyńskiego. Najlepiej widać to w czasie czerwcowego spotkania na forum Komisji Wspólnej, podczas którego rozmawiano o zniesieniu dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych z 1956 r. Mimo, że władze właściwie przestały korzystać ze wspomnianej procedury³⁰, to jej przedstawiciele nie zgadzali się na formalne uchylene dekretu. Bilans obrad Komisji Wspólnej w latach 1980–1981 wypadł korzystnie dla obydwu stron, choć niewątpliwie najważniejsze kwestie w relacjach wzajemnych, na czele z ustawą o osobowości prawnej Kościoła musiały jeszcze długo poczekać na pozytywne rozwiązanie³¹.

Wprowadzenie stanu wojennego, mimo jego negatywnej oceny przez Kościół³², nie doprowadziło w zasadzie do istotnych zmian w stosunkach

²⁷ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, dz. cyt., s. 115. Zob. również Andrzej Stelmachowski *pragmatyczny romantyk. Szkic do biografii*, (red.) K. Zienkiewicz, Warszawa 2012.

²⁸ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 358.

²⁹ R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, s. 47-50.

³⁰ Precedensem było powołanie na stanowisko metropolity krakowskiego kardynała Franciszka Macharskiego z pominięciem stosowanej w poprzednich latach procedury „terno”. Zob. szerzej R. Łatka, *Polityka władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989...*

³¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 361.

³² Zob. szerzej, P. Raina, *Jan Paweł Drugi, Prymas i Episkopat o stanie wojennym*, Londyn 1982; *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, (red.) W. J. Wysocki, Warszawa 2004.

państwo – Kościół, ani tym bardziej nie spowodowało wprowadzenia żadnych większych korekt w polityce wyznaniowej władz PRL. Stosunek duchowieństwa do rozpoczęcia, jak to określał Andrzej Paczkowski, „wojny polsko-jaruzelskiej”³³ najlepiej oddaje meldunek Departamentu IV MSW z 19 grudnia: „Biskupi i księża w dalszym ciągu wyrażają znaczne zaniepokojenie sytuacją w kraju. Dominują jednak wśród nich postawy realistyczne i umiarkowane oraz przekonanie o potrzebie angażowania się na rzecz uspokojenia nastrojów i przywrócenia spokoju. Jednocześnie obserwuje się zróżnicowanie postaw duchowieństwa wobec wprowadzonego stanu wojennego. Znajduje to wyraz w inicjowaniu modłów za internowanymi. W rozmowach niektórzy księża kwestionują zasadność i prawną ważność wprowadzenia stanu wojennego”³⁴.

Opierając się o podobne analizy władze PRL kalkulowały, że warto podtrzymać poprawne relacje z hierarchią kościelną, z tego też względu nie wycofano się z ustępstw poczynionych wobec Kościoła w okresie „Karnawału Solidarności”³⁵. Jednym z efektów tego typu podejścia była intensywna praca zespołu roboczego ds. legislacyjnych, którego obrady toczyły się w latach 1982–1983 w równie przyjaznej atmosferze, co obrady głównego forum Komisji Wspólnej. Jak wynika z badań Krzysztofa Michalskiego, roboczy zespół legislacyjny od swojego pierwszego posiedzenia w marcu 1981 do stycznia 1983 r. spotkał się aż 27 razy³⁶. Stan prac nad przygotowywanym projektem zaprezentowany został na forum Komisji w czasie spotkania z 18 stycznia 1983 r. Przewidywał on uznanie osobowości prawnej Kościoła, oraz jego autonomii w sprawach wewnętrznych, zakładał rozdział Kościoła od państwa oraz gwarantował wolność sumienia i wyznania i swobodę w kontaktach ze Stolicą Apostolską. Rozwiązania szczegółowe miano

³³ A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska: stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.

³⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej AIPN) 1585/4622 Informacje Departamentu IV 1981, k. 53-57, Informacja dot. sytuacji społeczno-politycznej w środowiskach kontrolowanych przez Dept. IV MSW i Wydz. IV KWMO wg meldunków z 19 XII 1981. Zob. także R. Gryz, *Polityka władz PRL wobec Kościoła w stanie wojennym (1981–1983)*, [w:] ...*ET QUORUM PARS MAGNA FUI. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Zbigniewowi Janowi Góralskiemu*, (red.) W. Kalwat, A. Penkala, Kielce 2003, s. 335-337; J. Kuligowski, *Kościół rzymskokatolicki w świetle „Informacji dziennych” Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych (grudzień 1981 – maj 1982)*, [w:] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, s. 286.

³⁵ Na ten temat zob. szerzej, A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 373-374.

³⁶ Tamże, s. 384; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 534; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 121.

jeszcze doprecyzowywać, zaś wszelkie kwestie sporne w relacjach wzajemnych miały rozstrzygnąć przepisy wspomnianej ustawy. Niemniej jednak samo posiedzenie nie obyło się bez kwestii spornych. Jak podnosił Adam Łopatka, minister – kierownik UdsW, w jego przekonaniu projekt ustawy szedł zbyt daleko „w kierunku rozbudowywania przywilejów Kościoła”³⁷.

Kolejne dwa posiedzenia Komisji Wspólnej zdominowała kwestia przygotowań do drugiej pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny³⁸. Jej przebieg, idący całkowicie w poprzek założeń władz³⁹, a przede wszystkim ocena jej efektów dokonana przez władze PRL doprowadziła do istotnych korekt w polityce wyznaniowej. Najlepiej efekt wizyty oddają analiza Antoniego Dudka, który zauważył, iż wizyta w dłuższej perspektywie okazała się porażką dla władz: „Trzeba pamiętać, że władze boleśnie odczuwały sankcje nałożone przez Zachód. Ekipa Jaruzelskiego nie uważała jednak, że na pielgrzymce Jana Pawła II może tylko stracić. Chciała pokazać: popatrzcie, wpuszczamy papieża, kontrolujemy sytuację, przecież wcale nie jest tak, że siedzimy na bagnietach. I to się udało. Ale jednak to nic nie zmieniło w sensie społecznej akceptacji dla systemu. Kryzys się pogłębiał, a ekipa Jaruzelskiego nie wiedziała jak wyjść z impasu”⁴⁰.

³⁷ AAN UdsW 115/12, Protokół posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu dnia 18 I 1983 r., godz. 14.00, w gmachu sejmu, k. 58-68; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 122-123.

³⁸ Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski w dniu 22 lutego 1983 r., *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, Londyn – Warszawa 1993, s. 230-238; Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski w dniu 18 kwietnia 1983, [w:] Tamże, s. 251-266; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 123-128. Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 396-403.

³⁹ Założenia władz związane z wizytą przedstawiono w obszernym dokumencie przygotowanym przez Wydział Administracyjny KC PZPR. Zob. szerzej: Założenia polityczno-organizacyjne planowanej wizyty papieża w Polsce w 1983 r. opracowane przez Wydział Administracyjny KC PZPR w styczniu 1983 r., [w:] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, s. 206-215. Por. z tekstem ostatecznych ustaleń dot. pielgrzymki zawartych między władzami, a Kościołem: AIPN Kr 08/ 296 SO „Zorza”, t. 3, k. 85-87, Ustalenia obowiązujące podczas II pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny powzięte podczas kolejnych posiedzeń Komisji Organizacyjnej przedstawicieli rządu i Episkopatu 17 V 1983. Zob. szerzej, R. Łatka, *Wstęp*, [do:] *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów*, Kraków 2012, s. 20-22.

⁴⁰ Prof. Dudek: *Jan Paweł II naciskał na Jaruzelskiego by rozmawiał z „S”*. To przesadziło o ...; <http://www.polskatimes.pl/artukul/3416199,prof-dudek-jan-pawel-ii-naciska-na-jaruzelskiego-by-rozmawial-z-s-to-przesadzilo-o,2,id,t,sa.html>, (dostęp: 20.02.2014); Por. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 400-401.

Zawieszenie prac nad ustawowym uregulowaniem relacji państwo – Kościół

Efekty drugiej wizyty Ojca Świętego w Ojczyźnie skłoniły władze do zmiany polityki wobec Kościoła. Na przełomie lat 1983/1984 r. w polityce wyznaniowej władz nastąpił antykościelny zwrot, który wynikał z kilku zasadniczych przesłanek: zdania sobie sprawy z faktu, że pielgrzymka wzmocniła Kościół, poleceń wydawanych z Moskwy i wreszcie z nacisku aparatu partyjnego, który wyrażał niezadowolenie z przebiegu wizyty Jana Pawła II. Wzmocnienie nacisku na Kościół miało doprowadzić do realizacji kilku istotnych celów. Po pierwsze, zapobiec jego dalszemu wzmocnianiu, po drugie, odzyskać stracone na jego rzecz w latach wcześniejszych pozycje i po trzecie, by uchronić się przed zagrożeniem utrwalenia obecności Kościoła, jako znaczącej siły na scenie politycznej⁴¹. Postanowiono powrócić do stałego celu polityki władz wobec Kościoła w PRL, czyli zepchnięcia Kościoła do kruchty⁴². Z tego wynikało postępowanie władz wobec obecności krzyża w miejscach publicznych, „pozareligijnego” zaangażowania społecznego duchowieństwa czy jego pracy z młodzieżą. Wzmocniono także antykościelną propagandę⁴³.

Zmiana podejścia władz stała się czytelna dla polskich biskupów dość szybko, tym bardziej, że zmiana atmosfery w relacjach wzajemnych była widoczna w czasie wrześniowych i grudniowych obrad Komisji Wspólnej. Posiedzenie z 26 września stało pod znakiem ataków na Kościół za niedoceniaenie zniesienia stanu wojennego i krytykę wprowadzonego przez władze ustawodawstwa⁴⁴. Zmiany w polityce wyznaniowej władz miały również bezpośrednio przełożenie na dalszy bieg prac nad ustawowym uregulowaniem pozycji prawnej Kościoła. Kluczowe w tym względzie było posiedzenie zespołu legislacyjnego z 14 grudnia 1983 r., które zwiastowało, iż regulacja prawna wzajemnych relacji może zostać na przynajmniej pewien czas odłożona. W czasie posiedzenia parafowano cztery projekty dokumentów: Dekla-

---

⁴¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, s. 402; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, s. 535-537.

⁴² J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, s. 551-552.

⁴³ Zob. szerzej, R. Łatka, *Antykościelny zwrot w polityce wyznaniowej władz PRL po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II na przykładzie województwa krakowskiego*,

⁴⁴ Na temat przebiegu tego posiedzenia zob. szerzej, AAN UdsW 115/14, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu z dnia 26 IX 1983, k. 1-14; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980-1989*, s. 134-136; R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980-1983*, s. 61.

racji Rady Państwa PRL i Konferencji Episkopatu Kościoła katolickiego w Polsce, Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polsce wraz z uzasadnieniem, Statutu Duszpasterstwa Wojskowego i Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów o wykazie kościelnych osób prawnych⁴⁵. Mimo tego zakończyło się ono niepomysłnie dla strony kościelnej i zahamowało proces prac nad ustawowym uregulowaniem relacji wzajemnych aż do 1987 r. Najtrafniej jego przebieg opisał członek zespołu ze strony kościelnej, Andrzej Stelmachowski: „W dniu 14 grudnia 1983 nastąpiło paraflowanie dokumentów końcowych w obecności ks. arcybiskupa Bronisława Dąbrowskiego, Sekretarza Generalnego Episkopatu Polski i prof. A. Łopatki, ówczesnego kierownika Urzędu ds. Wyznań. Zanim do tego doszło, nastąpił znamieny „zgrzyt”. Mianowicie prof. K. Kąkol uznał w szczególności, że prace legislacyjne poszły w niewłaściwym kierunku, a najwłaściwszym modelem relacji państwo – Kościół powinien być model przyjęty w... Czechosłowacji. Rzecz znamienna – pozostali członkowie delegacji rządowej odcięli się od tego stanowiska, a prof. Pietrzak napisał obszerną odpowiedź na memorandum prof. Kąkole. Niemniej jednak był to sygnał, że w toku dalszych prac mogą wystąpić trudności”⁴⁶.

Ów niewłaściwy kierunek zdaniem Kazimierza Kąkole sprowadzał się do uznania, że ustawa: „idzie za daleko w stworzeniu Kościołowi sytuacji uprzywilejowanego, dysponującego prawami bez skojarzonych z nimi obowiązków (...) nie wyposaża organów państwa w możliwości stymulowania pożądanego przez to państwo kształtu stosunków wzajemnych”⁴⁷. To właśnie stanowisko K. Kąkole, a nie bardziej liberalnie nastawionych członków zespołu legislacyjnego⁴⁸ wyrażało aktualne wtedy poglądy władz i stanowiło czytelne potwierdzenie antykościelnego zwrotu w polityce wyznaniowej.

⁴⁵ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 136.

⁴⁶ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, dz. cyt., s. 116.

⁴⁷ Cyt. za: K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 137.

⁴⁸ Najpełniej stanowisko negocjatorów wspomnianych ustaw wyraził Michał Pietrzak, który odnosząc się do stanowiska K. Kąkole stwierdził, że *Postulaty prof. dr. K. Kąkole pozostają w sprzeczności z zasadą rozdziału Kościoła i państwa, prowadzą do nieuzasadnionych ingerencji w konstytucyjnie zagwarantowaną swobodę wykonywania funkcji religijnych przez Kościół katolicki, są wreszcie reminiscencją koncepcji nadzoru, wynikających z tzw. systemu zwierzchnictwa państwa nad Kościołami i związkami wyznaniowymi*. Pełny tekst stanowiska prof. Pietrzaka zob. Tenże, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999, s. 18-23, 155-160. zob. także, Tenże, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 21-22.

Stanowisko strony rządowej potwierdziło się w czasie obrad Komisji Wspólnej z 20 grudnia. Już na samym jego początku Kazimierz Barcikowski oskarżał stronę kościelną, że „linia Episkopatu uległa zmąceniu”, jednocześnie obłudnie zapewniał, iż polityka władz wobec Kościoła jest „niezmienna”⁴⁹. Podobne oskarżenia pod adresem reprezentantów Kościoła kierowano również w czasie kolejnego spotkania Komisji Wspólnej z marca 1984 r.⁵⁰. Taki, a nie inny przebieg wspomnianego posiedzenia wynikał z poleceń władz partyjno-państwowych. Potwierdza to „Instrukcja dla strony rządowej na posiedzenie Komisji Wspólnej”, w której możemy przeczytać jednoznaczne stwierdzenie odnoszące się do przerwania prac nad ustawową regulacją stosunków państwo – Kościół: „Podziękować zespołowi robocze-
mu do spraw legislacyjnych i uznać jego działalność za zakończoną”⁵¹. W efekcie władze uznały, że przygotowane przez zespół legislacyjny rozwiązania parafowane w postaci dokumentów 14 grudnia są dla nich nie do przyjęcia i nie mogą stać się podstawą dla rozwiązań ustawowych. Doprowadziło to do impasu w negacjach i przerwy w pracach nad wspomnianym ustawodawstwem, która trwała do 1987 r.⁵². Najtrafniej sposób prowadzenia polityki wyznaniowej w omawianym okresie czasu, w której nie było miejsca na pracę nad ustawowym uregulowaniem relacji wzajemnych, oddają słowa Wojciecha Jaruzelskiego, który na konferencji ideologiczno-teoretycznej z 27 listopada podkreślał: „Żyjemy w realnym społeczeństwie, jesteśmy jego częścią. (...) Dźwiga ono niemałe jeszcze brzemień dnia wczorajszego – występują zjawiska mentalności mieszczańskiej, obcych wpływów, mitów i resentymentów, a także niewiedzy, a nierzadko ciemnoty. (...) Kwestia sojuszy klasy robotniczej obejmuje również problematykę wobec wierzących, religii i Kościoła, ze strony partii uznającej naukowy światopogląd i walczącej o jego upowszechnienie i dominację. W tej materii partia nasza potwierdziła

---

⁴⁹ Zob. szerzej, Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu w dniu 20 grudnia 1983 r. w gmachu sejmu, [w:] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, s. 334, 338. K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 139-141; R. Łatka, *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, s. 61-62.

⁵⁰ AAN UdsW 115/15, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu z dnia 26 marca 1984, k. 9-15; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 405.

⁵¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 405.

⁵² A. Stelmachowski, *W drodze do regulacji stosunków między państwem a Kościołem (1980–1989)*, s. 107; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, s. 535; K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 118.

w ostatnich latach swoje pryncypialne i konstruktywne stanowisko. Oznacza ono:

Po pierwsze, że nieuchronne są i będą zasadnicze sprzeczności i spory ideologiczne, światopoglądowe, filozoficzne.

Po drugie, że strzegąc konstytucyjnych zasad wolności sumienia i wyznania oraz rozdziału Kościoła od państwa będziemy przeciwstawiać się przejawom politycznego klerykalizmu, fanatyzmowi i nietolerancji.

Po trzecie, że opowiadamy się za realnym uczestnictwem Kościoła w działaniach i wysiłkach na rzecz naszej wspólnej Ojczyzny – Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”⁵³.

Powrót do negocjacji, zmiany w polityce wyznaniowej władz

Relacje państwo – Kościół, po okresie największego napięcia w latach 1984–1985, w połowie 1986 r. zaczęły się normalizować. Wynikało to w zasadniczej mierze z kalkulacji władz, które przy pomocy autorytetu Jana Pawła II chciały wyjść z międzynarodowej izolacji⁵⁴. Innym celem, który stopniowo ujawniał się w podejściu władz do Kościoła, było pozyskanie go do szerszej współpracy, by uwiarygodnić się w oczach społeczeństwa. Był on konsekwentnie realizowany od jesieni 1986 r. i wynikał prawdopodobnie z rad udzielanych gen. Jaruzelskiemu przez tzw. „zespół trzech” oraz faktu, iż w otoczeniu I sekretarza PZPR przewagę uzyskali dygnitarze o nastawieniu pragmatycznym⁵⁵.

Tego typu zmiana stała się widoczna w czasie obrad Komisji Wspólnej i deklaracjach, które tam padały w związku z ustawowym uregulowaniem relacji państwo – Kościół. Do dyskusji nad wspomnianą problematyką powrócono w czasie posiedzenia z 20 marca 1986 r. Obydwie strony stawiały jednak konkretne postulaty. Biskupi zauważali, że zasadniczym celem jest uzgodnienie porządku państwowego i kościelnego, gdyż sytuacja w tym względzie generuje różnego rodzaju konflikty. Przedstawiciele władz sygnalizowali zaś, że konieczne jest wpisanie do ustawy mechanizmu konsultacji z rządem kwestii obsady stanowisk kościelnych, przynajmniej na poziomie

---

⁵³ Wystąpienie Wojciecha Jaruzelskiego na II Ogólnopolskiej Konferencji Ideologiczno-Teoretycznej, 27 XI 1985, „Trybuna Ludu” z 29 XI 1985.

⁵⁴ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 418-419.

⁵⁵ P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Warszawa 2012, s. 181-184.

diecezji⁵⁶. Nie była to jeszcze decyzja o wznowieniu prac legislacyjnych, ale znaczący krok w tym kierunku. Kolejne dwa posiedzenia Komisji, z września i listopada, zdominowały dwie kwestie: negocjacje dotyczące trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny oraz kwestia powołania Rady Konsultacyjnej z przedstawicielami Kościoła⁵⁷. Biskupi, jak warto podkreślić, nie mieli zamiaru angażować się we wspieranie fasadowych organizacji mających na celu podniesienie poziomu legitymizacji społecznej władzy. Wyraził to jednoznacznie bp. Jerzy Dąbrowski – hierarcha, jak warto zaznaczyć, przychylny władzom: „(...) zbyt mocne zaangażowanie się organizacyjne kierownictwa episkopatu w tej sprawie oznaczałoby zaangażowanie się polityczne i branie na swoje barki niewspółmiernie wielkiej odpowiedzialności za postawę i działania tych kandydatów. Byłoby to niczym innym jak „klerykalizmem politycznym”, ale od drugiej strony, tej korzystnej dla władz, a źle widzianej przez innych. Tego właśnie Kościół chce uniknąć i stąd woli zakończyć swoje zaangażowanie w tej kwestii tylko na umiarkowanym zachęcaniu pewnych środowisk, bez przekraczania pewnych granic, których przekraczać nie wolno”⁵⁸.

Także negocjacje dot. trzeciej pielgrzymki papieskiej nie były łatwe. Warto podkreślić, iż nabrały one przyspieszenia dopiero po wizycie Wojciecha Jaruzelskiego w Watykanie⁵⁹. Spotkanie z Ojcem Świętym było niezwykle istotne dla władz, gdyż pomogło przełamać izolację międzynarodową reżimu, ale należy je traktować również jako istotne ze względu na kwestie ustawowego uregulowania relacji państwo – Kościół katolicki w PRL. Jan Paweł II bowiem, w czasie rozmowy z I sekretarzem PZPR wskazał, iż by mówić o pełnej normalizacji stosunków państwo – kości należy uregulować trzy kwestie: dokonać re-legalizacji „Solidarności”, uznać osobowość prawną

---

⁵⁶ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 169-170. Zob. szerzej, AAN UdsW 115/20, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu z dnia 20 III 1986, k. 154-185; Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 437-438.

⁵⁷ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 171-177.

⁵⁸ APRP 998/30, *Stosunki państwo – Kościół 1986*, t. 3, Notatka z rozmowy z bpem Jerzym Dąbrowskim, zastępcą sekretarza Episkopatu Polski, 24 XI 1986; P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, s. 101.

⁵⁹ J. Żaryn, *Polityczne tło pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w czerwcu 1987 r.*, [w:] *Brama do wolności. III Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, (red.) Z. Struzik, P. Ski-biński, Warszawa 2012, s. 208.

Kościółu oraz nawiązać stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską⁶⁰. Kwestia najbardziej nas interesująca, czyli ustawowe uregulowanie relacji wzajemnych, stała się przedmiotem rozmów prowadzonych w czasie posiedzenia Komisji Wspólnej z 7 kwietnia 1987 r. Klimat polityczny ku konkretnym rozwiązaniom tej problematyki nie był korzystny. Strona kościelna stała na stanowisku, iż należy bazować na projektach, które przygotował zespół legislacyjny w latach 1981–1983. Władze nie miały jednak zamiaru się na to godzić. Wyrażał to przekonanie w sposób czytelny Kazimierz Barcikowski, który podkreślał, iż władzom zależy na uregulowaniu relacji wzajemnych ale nie za wszelką cenę⁶¹.

Sytuacja diametralnie zmieniła przebieg trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny. Negatywne dla władz konsekwencje pielgrzymki stały się znacznie szybciej widoczne w analizach komunistycznych dygnitarzy niż przy ocenie wizyt z 1979 i 1983 r.⁶². Właściwie większość czołowych postaci reżimu, poza samym pierwszym sekretarzem, oceniała jej przebieg jako klęskę przede wszystkim na polu propagandowym. Nie udało się bowiem zrealizować zasadniczego przesłania o dwóch wielkich Polakach: Wojciechu Jaruzelskim i Janie Pawle II⁶³.

W kierunku transformacji ustrojowej i uchwaleniu ustaw majowych

Z wielu względów przełomowe dla późniejszego uchwalania ustaw regulujących pozycję prawną Kościoła było posiedzenie Komisji Wspólnej z 21 września 1987 r.⁶⁴. Po pierwsze, obydwie strony jasno zadeklarowały zamiar powrotu do prac nad ustawą o osobowości prawnej Kościoła. Po drugie, władze przedstawiły skład zespołu mającego z ich strony pracować nad

⁶⁰ P. Raina, *Droga do „Okrągłego stołu”*. Zakulisowe rozmowy przygotowawcze, Warszawa 1999, s. 158; A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1989*, Kraków 2009, s. 86-87.

⁶¹ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 188.

⁶² Ocena wizyty papieża w Polsce w czerwcu 1987 r. opracowana przez zespół pracowników KC PZPR, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Urzędu do spraw Wyznań, [w:] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, s. 513. Zob. szerzej, P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, s. 232-233.

⁶³ M. F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1987–1990*, Warszawa 2005, s. 90

⁶⁴ W przededniu posiedzenia tego gremium odbyło się spotkanie abp B. Dąbrowskiego i ks. A. Orszulika z K. Barcikowskim i Stanisławem Cioskiem, w czasie którego w przyjaznej atmosferze dyskutowano problematykę regulacji prawnej wzajemnych stosunków. Zob. szerzej, A. Orszulik, *Czas przełomu Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981–1989*, s. 275-280.

uregulowaniem kwestii prawnych w relacjach wzajemnych. Jej przedstawiciele to: Władysław Loranc jako współprzewodniczący, Adam Łopatka, Aleksander Merker, wiceminister spraw zagranicznych Tadeusz Olechowski, oraz Krzysztof Poźniak jako sekretarz. Skład strony kościelnej wyłonił się kilka tygodni później, delegatami Episkopatu zostali: abp J. Stroba jako współprzewodniczący, bp Piotr Hemperek⁶⁵, ks. Alojzy Orszulik, ks. prof. Marian Żurkowski, oraz mecenas Jacek Ambroziak jako sekretarz. Wspomniany zespół redakcyjny podzielił zadania związane z wypracowaniem projektów ustawowych na trzy podzespoły, w pracach brało udział ogółem 39 osób⁶⁶. Atutem nowo powołanego zespołu był fakt, iż w jego skład wchodził członek Komisji Wspólnej, oraz osoby mające doświadczenie z prac nad poprzednimi projektami parafowanymi pod koniec 1983 r.⁶⁷. Warto podkreślić również, iż władze powołały specjalny nieformalny zespół partyjny mający czuwać nad kształtem prac nad ustawowym uregulowaniem wzajemnych relacji⁶⁸. W jego skład wchodził, poza głównym negocjatorem K. Barcikowskim, inni czołowi dygnitarze partyjni: Czesław Kiszczyk i Stanisław Ciosek. Oprócz nich w jego składzie znaleźli się jeszcze: W. Loranc, T. Olechowski, Marian Orzechowski, Andrzej Gdula, Józef Czyrek i Józef Baryła⁶⁹. Powody powrotu władz do negocjacji niezwykle trafnie ocenił Andrzej Stelmachowski: „Prace wznowiono w 1987 r. w zmienionej sytuacji politycznej. Strona partyjno-rządowa zorientowała się, że stan wojenny nie rozwiązał żadnego z problemów natury zarówno politycznej, jak i gospodarczej. Podjęto więc starania, by zyskać minimum poparcia społecznego, raz jeszcze z pominięciem „Solidarności”. Stało się rzeczą oczywistą, że dalsze bloko-

---

⁶⁵ Później zastąpił go Wiesław Chrzanowski.

⁶⁶ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 116; K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 446-447; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 22.

⁶⁷ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 116; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 194-195.

⁶⁸ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, s. 432.

⁶⁹ AAN UdsW 117/4, k. 135, Lista osób z kierownictwa PZPR informowanych o pracach nad ustawą o stosunku państwa do Kościoła katolickiego; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 195. Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 445-446.

wanie normalizacji stosunków na linii: państwo – Kościół uniemożliwia uzyskanie takiego poparcia”⁷⁰.

Relacja doradcy prymasa Glempa dość jednoznacznie potwierdza, iż praca nad ustawowym uregulowaniem relacji wzajemnych wynikała z kalkulacji politycznych władz i była obliczona na poprawę legitymizacji społecznej reżimu⁷¹.

Prace przebiegały, jak wynika z relacji ich uczestników, dość sprawnie⁷². Choć trzeba podkreślić, iż zdarzały się w nich momenty przestojów, które wynikały z kalkulacji obydwu stron warunkowanych dynamicznie zmieniającą się sytuacją społeczno-polityczną. Warto bliżej przyjrzeć się tym kilku zawirowaniom i przestojom, jakie miały miejsce w latach 1988–1989, gdyż jednoznacznie z nich wynika, iż tempo prac nad ustawą o stosunku państwa do Kościoła wynikało wprost z kształtu relacji wzajemnych, oraz polityki wyznaniowej władz. Pierwszy „zgrzyt” miał miejsce podczas obrad Komisji Wspólnej z 25 stycznia 1988 r. W jej czasie doszło do sporów dotyczących sposobu traktowania projektów przygotowanych przez roboczy zespół legislacyjny w 1983 r. Strona kościelna, ustami abp Stroby, oskarżała przedstawicieli rządu, iż impas w dyskusji wynika z odchodzenia od modelu regulacji wzajemnych relacji wypracowanego w 1983 r. Strona rządowa zaś w dalszym ciągu chciała zachować wpływ na politykę personalną Kościoła oraz kształt terenowych struktur kościelnych. Przedstawiciele Episkopatu nie mieli zamiaru się godzić na tego typu ingerencje, co wyraźnie w czasie posiedzenia artykułowali⁷³. Podobne spory, choć mające mniejszy ciężar gatunkowy, pojawiły się w czasie posiedzenia Komisji Wspólnej z 10 października 1988 r. Największe kontrowersje wzbudzały kwestie ewentualnego ustalenia trybu usuwania proboszczów za działalność polityczną, co forsowali przedstawiciele władz, oraz dofinansowania katolickich placówek

⁷⁰ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, dz. cyt., s. 116. Zob. także, K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 118.

⁷¹ Rzecz jasna był to tylko jeden z elementów tego typu polityki władz. Zob. szerzej, P. Kowal, *Koniec systemu władzy Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*.

⁷² Relacja Władysława Loranca z 2013 r., w zbiorach autora; Por. A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 116.

⁷³ A. Orszulik, *Czas przełomu Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981–1989*, s. 308. Na temat przebiegu wspomnianego posiedzenia Komisji Wspólnej zob. szerzej, AAN UdsW 115/26, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu z dnia 25 I 1988 r. w gmachu sejmu, k. 145-164; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 200-201.

oświatowych z budżetu. Ponadto Władysław Loranc zwracał uwagę przedstawicielom Episkopatu, iż Kościół udostępniał budynki kościelne dla organizatorów strajków z sierpnia i września⁷⁴.

Kolejne posiedzenie Komisji Wspólnej z 23 stycznia 1989 r. pokazało daleko idącą determinację władz, by uchwalić ustawodawstwo regulujące pozycje prawną Kościoła. Potwierdzają to słowa K. Barcikowskiego, który pod koniec posiedzenia podkreślił, iż: „Ustawa jest potrzebna i wam, i nam przed wyborami. Powinna nabrać biegu legislacyjnego za starego Sejmu, a wpłynąć do laski marszałkowskiej nowego Sejmu. Gdyby trafiła do obecnego Sejmu, a nie zdążyłby jej uchwalić, trzeba by wnosić ją na nowo”⁷⁵. Ostatecznie projekty ustaw wyznaniowych zostały zaaprobowane przez Konferencję Episkopatu Polski i KC PZPR w marcu 1989 r., a następnie przyjęte w czasie posiedzenia Komisji Wspólnej⁷⁶. 4 kwietnia zaś współprzewodniczący komisji: abp Stroba, oraz W. Loranc parafowali projekt ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polsce⁷⁷.

Rząd uchwalił projekty ustaw regulujących relacje państwo – Kościół 10 kwietnia 1989 r. i jako projekt rządowy skierował go do Sejmu. Jak trafnie zauważył Grzegorz Rydlewski, prace nad ustawodawstwem wyznaniowym w parlamencie toczyły się w przyspieszonym tempie. Wynikało to z chęci uzyskania istotnego atutu przed wyborami czerwcowymi, jakim niewątpliwie byłoby uchwalenie ustaw regulujących stosunki państwo – Kościół⁷⁸. Tego typu podejście wpisywało się w model współdziałania między władzami a Kościołem usilnie promowany w propagandzie prasowej od

---

⁷⁴ Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu w dniu 10 października 1988 r., [w:] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, s. 537-556; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 208-209. Warto podkreślić, że innym istotnym zgrzytem w relacjach państwo – Kościół w tym okresie czasu było siłowe rozwiązanie przez władze strajku w Hucie Lenina z sierpnia 1988 r. Zob. szerzej, J. Sadecki, *Ziarna gniewu*, Paryż 1989, s. 207; A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1989*, s. 142.

⁷⁵ Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu w dniu 23 stycznia 1989 r. w gmachu Sejmu, [w:] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, s. 572.

⁷⁶ K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 447; K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 118.

⁷⁷ AAN UdsW 115/31, Protokół z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu oraz zespołu redakcyjnego w dniu 4 IV 1989, k. 64-65; K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 447-448.

⁷⁸ G. Rydlewski, *Geneza i tryb przygotowania ustawodawstwa wyznaniowego w Polsce w 1989 r.*, s. 210; M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 25.

1987 r.⁷⁹. Sposób w jaki władze kalkulowały swoje podejście do Kościoła w 1989 r. w kontekście uchwalenia ustaw wyznaniowych niezwykle trafnie przedstawili Antoni Dudek i Ryszard Gryz: „Kierownictwo PZPR liczyło, że ustawa, a także inne gesty pod adresem duchowieństwa, doprowadzą do neutralizacji jego postawy w okresie kampanii poprzedzającej czerwcowe wybory do parlamentu. Dążenie do propagandowego wykorzystania ustawy majowej było tak silne, że kiedy strona kościelna – przypuszczalnie dostrzegając szybką zmianę nastrojów społecznych wiosną 1989 roku – zasugerowała odłożenie ustawy do czasu wyboru nowego Sejmu, współprzewodniczący Komisji Wspólnej Kazimierz Barcikowski nie tylko zdecydowanie odrzucił ten postulat, ale przekonał też premiera Rakowskiego, by ten czym prędzej osobiście przedstawił posłom projekt”⁸⁰.

Prace w Sejmie nad projektem ustawy okazały się efektywne, do dokumentów przygotowanych w zespole legislacyjnym wprowadzono poprawki o charakterze redakcyjno-stylistycznym. Niemniej jednak przedstawiciele Kościoła uważali, że przeredagowanie dokumentów przez rządowych prawników poszło zbyt daleko. Z tego powodu 27 kwietnia zwołano nadzwyczajne posiedzenie Komisji Wspólnej, na którym wypracowano wspólne stanowisko⁸¹.

17 maja w Sejmie miała miejsca debata końcowa nad ustawodawstwem regulującym stosunki państwo – Kościół. W tym dniu przyjęto pakiet trzech ustaw: ustawę o gwarancjach sumienia i wyznania⁸²; ustawę o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego⁸³; ustawę o ubezpieczeniu społecznym duchownych⁸⁴. Jak zauważył Michał Pietrzak: „Poseł z PZPR Andrzej Szpirnger wyraził pogląd, że ustawy są wyrazem ewolucji postaw wobec religii. Stanowią one zwycięstwo nurtu porozumienia i dialogu nad tenden-

⁷⁹ R. Łatka, *Zmienna amplituda stosunków państwo – Kościół katolicki w Polsce w PRL w dekadzie lat osiemdziesiątych*.

⁸⁰ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, dz. cyt., s. 437-438. Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy...*, s. 448.

⁸¹ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 221-224; Por. K. Barcikowski, *U szczytów władzy*, s. 449-450.

⁸² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. nr 29, poz. 155.

⁸³ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. nr 29, poz. 154.

⁸⁴ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu społecznym duchownych, Dz. U. nr 29, poz. 156.

cjami prowadzącymi do walki i konfrontacji. Nie są rozwiązaniami koniunkturalnymi, ale mają charakter trwały⁸⁵.

Jak się okazało, wspomniany wyżej poseł PZPR miał rację. Rozwiązania, jakie przyjęto w „ustawach majowych”, były nowoczesne i okazały się być trwałą podstawą regulującą stosunki państwo – Kościół już w nowej rzeczywistości politycznej⁸⁶. Jak trafnie podkreśliła w swojej analizie Anna Czochara: „Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania pozostaje po istotnej nowelizacji z 1997 r. głównym – komplementarnym wobec Konstytucji – aktem prawnowyznaniowym określającym gwarancje i zakres wolności religijnych obywateli oraz zasady stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych⁸⁷”. Tego typu stanowisko, jak warto podkreślić, jest powszechnie podzielane przez badaczy prawa wyznaniowego⁸⁸.

Na koniec mojej analizy warto podkreślić, iż kalkulacje władz PRL, że duchowieństwo zachowa neutralność w czasie kampanii wyborczej w zamian za pomyślne rozwiązania w ustawodawstwie regulującym stosunki państwo – Kościół, okazały się całkowicie błędne⁸⁹. Duchowieństwo

⁸⁵ M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, dz. cyt., s. 25. W analogiczny sposób „ustawy majowe” oceniał ostatni minister-kierownik UdsW Władysław Loranca, Relacja Władysława Loranca z 2013 r. w zbiorach autora.

⁸⁶ M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 26.

⁸⁷ A. Czochara, *Periodyzacja polityki wyznaniowej w III Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy, dyskusje, postulaty*, s. 31.

⁸⁸ M. Pietrzak, *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, s. 26; K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 119-120; H. Suchocka, *Konstytucyjne formy regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo – Kościół a prawo polskie*, (red.) J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawnik, Lublin 2015, s. 76-77; Jak warto podkreślić, w historiografii pojawiają się również głosy, iż przyjęte 17 maja ustawodawstwo regulujące pozycję prawną Kościoła było korzystniejsze od późniejszego konkordatu. Zob. szerzej, Z. Zieliński, *Kościół w Polsce ostatniej dekadzie PRL*, [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, Poznań 2011, s. 18-19.

⁸⁹ Potwierdzają to jednoznacznie dokumenty SB, które wskazują na niezwykle daleko idące zaangażowanie Kościoła po stronie „Solidarności” przez cały okres kampanii wyborczej. Zob. przykładowo: Załącznik do „Informacji Dziennej” MSW dotyczący przebiegu wyborów parlamentarnych (fragment), 3 VI 1989, [w:] *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów tom II czerwiec – grudzień 1989*, oprac. A. Dudek, Warszawa 2010, s. 50-52.

jednoznacznie i na wiele sposobów wspierało „Solidarność”⁹⁰. Tego typu podejścia nie zmieniły groźby kierowane pod adresem Kościoła przez Stanisława Cioska, który na posiedzeniu Komisji Wspólnej z 31 maja 1989 r. podkreślał: „Jesteśmy pełni troski o to, cośmy wspólnie z Kościołem zasiali. Nasz aparat, nie tylko MSW, poszedł w niedzielę na kazanie. Stwierdziliśmy, w stosunku do poprzedniej niedzieli, dwukrotny wzrost agitacji na rzecz „Solidarności”. To nie są podejrzenia, to są fakty (...) Wkalkulowaliśmy w kontrakt neutralność polityczną Kościoła. Jeżeli będzie przechył na jedną ze stron, na stronę opozycyjną, to będą bardzo smutne skutki”⁹¹.

Swoiście pojmowana przez władze koncepcja transakcji wiązanej: ustawodawstwo regulujące relacje państwo – Kościół w zamian za neutralność polityczną Kościoła, okazała się być całkowicie błędna – przyniosła korzyści tylko dla strony kościelnej. Wybory czerwcowe zakończyły się całkowitą klęską PZPR i ich sojuszników. Winą za ten stan rzeczy większość dygnitarzy partyjnych obarczała Kościół. W jednoznaczny sposób pisał o tym w swoich dziennikach Mieczysław Rakowski: „Kościół jest głównym sprawcą tego, co się stało”⁹², ale jego stanowisko podzielali również inni aparatczycy PZPR⁹³.

⁹⁰ APRP 1009/28 Kancelaria Rady Państwa. Gabinet Przewodniczącego Rady Państwa. Stosunki państwo – Kościół 1988, t. 3, Ocena stanowiska środowisk wyznaniowych wobec wyborów do Sejmu i Senatu, 8 VI 1989 (brak paginacji); AIPN 0713/311 t. 11 Informacje dzienne Departamentu IV MSW 07.04 – 30.06.1989, k. 199, Załącznik do informacji z 9 V 1989 dot. Stanowiska środowisk wyznaniowych do wyborów do Sejmu i Senatu. Zob. szerzej, R. Łatka, *Zmienna amplituda stosunków państwo – Kościół katolicki w Polsce w PRL w dekadzie lat osiemdziesiątych*.

⁹¹ *Tajne dokumenty Biura Politycznego KC PZPR i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989*, Londyn 1994, s. 376–377. Analogiczne zastrzeżenia wobec formy zaangażowania duchowieństwa po stronie „Solidarności” podnosił Władysław Loranec, ostatni szef UdsW. Zob. szerzej, Relacja Władysława Loranca z 2013 w zbiorach autora; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, s. 228–230.

⁹² M. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1987–1990*, s. 440–441.

⁹³ P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, s. 481; P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012, s. 272–273; A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013, s. 35; R. Łatka, *Obraz Kościoła katolickiego w latach osiemdziesiątych w „Dziennikach politycznych” Mieczysława Rakowskiego*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2013, nr 38, s. 32.

Podsumowanie

Droga do ustawowego uregulowania relacji państwo – Kościół w PRL była, jak trafnie zauważył Andrzej Stelmachowski, niezwykle kręta i miała swoją długą i burzliwą historię⁹⁴. Sposób pracy nad wspomnianą ustawą wynikał bezpośrednio z prowadzonej przez władze polityki wyznaniowej. Negocjacje toczyły się owocnie w momentach liberalizacji podejścia do Kościoła. Widać to wyraźnie w latach 1980–1983, gdy konflikt z duchowieństwem nie był dygnitarzom partyjno-państwowym na rękę, gdyż koncentrowano się na zwalczaniu opozycji. Antykościelny zwrot, jakiego dokonano w wyniku kalkulacji o zbyt daleko idących oczekiwaniach, doprowadził do kilkuletniego zawieszenia prac nad ustawowym uregulowaniem relacji wzajemnych. Do prac nad wspomnianym ustawodawstwem powrócono w 1987 r. w momencie permanentnego kryzysu legitymizacji społecznej reżimu. Negocjacje i tym razem toczyły się zgodnie ze zmieniającą się sytuacją społeczno-polityczną, oraz koncepcjami polityki wyznaniowej władz PRL. Widać to szczególnie w czasie końcowych negocjacji nad kształtem ustawodawstwa wyznaniowego. Władze nie miały zamiaru, zgodnie z sugestią strony kościelnej, opóźnić uchwalenia ustaw regulujących stosunki wzajemne, gdyż traktowały je jako swój istotny atut w okresie kampanii wyborczej do Sejmu w 1989 r. Z tego też względu dygnitarze partyjni potrafili pójść na daleko idące ustępstwa wobec Kościoła, co znalazło swój wyraz w kształcie uchwalonych 17 maja 1989 r. ustaw, które do dzisiaj, po nowelizacji z 1997 r. stanowią podstawę regulacji stosunku państwa do Kościoła katolickiego.

BIBLIOGRAFIA

- [1] AAN KC PZPR LI/74 Wydział Administracyjny, Polityka wyznaniowa 1977–1981.
- [2] AAN KC PZPR LII/205 Wydział Społeczno-Prawny sektor ds. polityki wyznaniowej i narodowościowej.
- [3] AAN, UdSW, 115/3.
- [4] AAN UdsW 115/12.
- [5] AAN UdsW 115/14.
- [6] AAN UdsW 115/15.

---

⁹⁴ A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, s. 114.

- [7] AAN UdsW 115/31.
- [8] AAN UdsW 117/4.
- [9] AIPN 1585/4622 Informacje Departamentu IV 1981.
- [10] APRP 998/30, Stosunki państwo – Kościół 1986, t. 3.
- [11] APRP 1009/28 Kancelaria Rady Państwa. Gabinet Przewodniczącego Rady Państwa. Stosunki państwo – Kościół 1988, t. 3.
- [12] Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. nr 29, poz. 154.
- [13] Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. nr 29, poz. 155.
- [14] Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu społecznym duchownych, Dz. U. nr 29, poz. 156.
- [15] Barcikowski K., *U szczytów władzy*, Warszawa 1998.
- [16] Bernacki W., *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, (red.) R. Łatka, Kraków 2012.
- [17] Codogni P., *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.
- [18] Czochara A., *Periodyzacja polityki wyznaniowej w III Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy, dyskusje, postulaty*, (red.) D. Walencik, Katowice – Bielsko-Biała 2009.
- [19] Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013.
- [20] Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.
- [21] Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004.
- [22] Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.
- [23] Dziobek-Romański J., *Pozycja prawna Kościoła katolickiego w latach 1944–1989*, [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, (red.) A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
- [24] Eisler J., *Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968, 1970 r.*, [w:] *Spółczesność – państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16 VI 2000*, (red.) A. Kawęcki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000.
- [25] Eisler J., *Polskie miesiące czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.

- [26] Godlewski J., *Obywatel i religia. Wolność sumienia w PRL*, Warszawa 1977.
- [27] Gryz R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła w stanie wojennym (1981–1983)*, [w:] ...*ET QUORUM PARS MAGNA FUI. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Zbigniewowi Janowi Góralskiemu*, (red.) W. Kalwat, A. Penkala, Kielce 2003.
- [28] Kąkol K., *Kościół w PRL. Elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985.
- [29] Kołakowski L., *Szkice o filozofii katolickiej*, Warszawa 1955.
- [30] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, (red.) W. J. Wysocki, Warszawa 2004.
- [31] Kowal P., *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Warszawa 2012.
- [32] Krukowski J., *Kościół i państwo. Postawy relacji prawnych*, Lublin 2000.
- [33] Krzysztofek K., *Pozycja prawna Kościoła w Rzeczypospolitej*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, (red.) R. Łatka, Kraków 2012.
- [34] Kuligowski J., *Kościół rzymskokatolicki w świetle „Informacji dziennych” Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych (grudzień 1981 – maj 1982)*, [w:] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, (red.) W. J. Wysocki, Warszawa 2004.
- [35] Łatka R., *Antykościelny zwrot w polityce wyznaniowej władz PRL po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II na przykładzie województwa krakowskiego*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, (red.) Ł. Kamiński, J. Szumski, w druku.
- [36] Łatka R., *Obraz Kościoła katolickiego w latach osiemdziesiątych w „Dziennikach politycznych” Mieczysława Rakowskiego*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2013 nr 38.
- [37] Łatka R., *Obraz opozycji w czasie rozmów Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski w latach 1980–1983*, [w:] *Miejsce i rola opozycji w systemach autorytarnych i demokratycznych*, (red.) K. Kowalik, M. Kluzik, Kraków 2013.
- [38] Łatka R., *Polityka władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, praca doktorska obroniona w INPiSM UJ.
- [39] Łatka R., *Wstęp*, [do:] *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów*, Kraków 2012.

- [40] Łatka R., *Zmienna amplituda stosunków państwo – Kościół katolicki w PRL w latach 80 XX w.*, „Res Historica” 2015, nr 39.
- [41] Majchrowski J., *Polityka wyznaniowa*, Kraków 1980.
- [42] Markiewicz S., *Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981.
- [43] Mercik W., *Engels o genezie chrześcijaństwa*, „Gazeta Krakowska” z 28-29 I 1989
- [44] Mercik W., *Lenin o religii*, „Gazeta Krakowska” z 6-7 VIII 1988.
- [45] Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- [46] Misztal H., *Historia relacji państwo – Kościół w Polsce*, [w:] A. Mezgłowski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008.
- [47] Mysłek W., *Kierownictwo Kościoła rzymskokatolickiego wobec Polski Ludowej 1944–1969*, Warszawa 1970.
- [48] Mysłek W., *Polityka wyznaniowa Polski ludowej (przesłanki i realizacja)*, Warszawa 1970.
- [49] Orszulik A., *Czas przełomu. Notatki ks. Alojzego Orszulika z rozmów z władzami PRL w latach 1981–1989*, Warszawa – Żabki 2006.
- [50] Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska: stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.
- [51] Pietrzak M., *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999.
- [52] Pietrzak M., *Geneza ustaw majowych z 17 maja 1989 r.*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy, dyskusje, postulaty*, (red.) D. Walencik, Katowice – Bielsko-Biała 2009.
- [53] *Polityka wyznaniowa: tło, warunki, realizacja*, (red.) W. Mysłek, M. T. Staszewski, Warszawa 1975.
- [54] *Polityka wyznaniowa. Wykłady podstaw nauk politycznych*, Poznań 1968.
- [55] *Prof. Dudek: Jan Paweł II naciskał na Jaruzelskiego by rozmawiał z „S”*. *To przesądziło o...;* http://www.polskatimes.pl/artukul/3416199_prof-dudek-jan-pawel-ii-naciskal-na-jaruzelskiego-by-rozmawial-z-s-to-przesadzilo-o-2,id,t,sa.html, (dostęp: 20.02.2014).
- [56] Raina P., *Droga do „Okrągłego stołu”. Zakulisowe rozmowy przygotowawcze*, Warszawa 1999.
- [57] Raina P., *Jan Paweł Drugi, Prymas i Episkopat o stanie wojennym*, Londyn 1982.
- [58] Rakowski M. F., *Dzienniki polityczne 1987–1990*, Warszawa 2005.
- [59] Relacja Władysława Loranca z 2013 r., w zbiorach autora.

- [60] *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego*, (red.) J. Marecki, Kraków 2011.
- [61] Rydlewski G., *Geneza i tryb przygotowania ustawodawstwa wyznaniowego w Polsce w 1989 r.*, [w:] B. Górowska, G. Rydlewski, *regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce*, Warszawa 1992.
- [62] Sadecki J., *Ziarna gniewu*, Paryż 1989.
- [63] Suchocka H., *Konstytucyjne formy regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo – Kościół a prawo polskie*, (red.) J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawnik, Lublin 2015.
- [64] Stelmachowski A., *Regulacja stosunków prawnych między Państwem a Kościołem*, [w:] *Spółczesność – państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16 VI 2000*, (red.) A. Kawęcki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000.
- [65] Stelmachowski A., *W drodze do regulacji stosunków między państwem a Kościołem (1980–1989)*, [w:] *Z papieżem przez dzieje. W osiemdziesięciolecie wskrzeszenie Nuncjatury Apostolskiej w Polsce*, (red.) W. Adamczewski, Warszawa 2000.
- [66] *Tajne dokumenty Biura Politycznego KC PZPR i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989*, Londyn 1994.
- [67] *Tajne dokumenty państwo – Kościół 1980–1989*, Londyn – Warszawa 1993.
- [68] „Trybuna Ludu” z 29 XI 1985.
- [69] Zieliński Z., *Kościół w Polsce ostatniej dekadzie PRL*, [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, Poznań 2011.
- [70] *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów tom II czerwiec – grudzień 1989*, oprac. A. Dudek, Warszawa 2010.
- [71] Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.
- [72] Żaryn J., *Kościół wobec NSSZ „Solidarność”*, [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005.
- [73] Żaryn J., *Polityczne tło pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w czerwcu 1987 r.*, [w:] *Brama do wolności. III Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, (red.) Z. Struzik, P. Skibiński, Warszawa 2012.

THE WAY TO THE LEGAL REGULATION OF THE LEGAL STATUS OF CATHOLIC CHURCH IN POLISH PEOPLE REPUBLIC

ABSTRACT

The road to statutory regulation of legal personality of the Catholic Church in Poland "of the people" was extremely tortuous and had its turbulent history. In my analysis, I present how it came to pass the so-called "May's laws" and type this process in the whole relation between state – church, in the decade of eighties of the twentieth century.

As I prove in my analysis, the way of conducting the work on the statutory regulation of the legal personality of the Catholic Church depended directly on the condition of the mutual relations and especially of the current, in a given period of time, concept of the religious policy of authorities, which in the last decade of the existence of the PRL had variable and dual character.

Keywords:

Church, negotiations, government, opposition.